

ADAM CHMIELEWSKI
ORCID: 0000-0001-6001-5309
Uniwersytet Wrocławski

Ambasador polskiej humanistyki. Andrzej Walicki (1930–2020)

Andrzej Walicki był historykiem idei, filozofem i krytykiem społecznym. Badał rosyjską myśl filozoficzną, społeczną, prawną i religijną. Zajmował się polską filozofią narodową, historią marksizmu oraz dziejami i problemami myśli liberalnej. Szczególnie wiele uwagi poświęcił problematyce totalitaryzmu, komunizmu, patriotyzmu, nacjonalizmu, mesjanizmu oraz roli i funkcji społecznej inteligencji w ogóle, a inteligencji polskiej i rosyjskiej w szczególności. Jako uczony o ugruntowanej międzynarodowej pozycji był nieocenionym i niezmordowanym ambasadorem polskiej myśli humanistycznej i polskich spraw na świecie.

* * *

Andrzej Walicki urodził się 15 maja 1930 roku w Warszawie. Odebrał wychowanie w domu, którego atmosferę ukształtowały między innymi częste wizyty Tadeusza Kotarbińskiego, Mieczysława Wallisa, Aleksandra Kamińskiego i Stanisława Ossowskiego. Znaczny wpływ na jego rozwój wywarło również pięcioletnie uwięzienie jego ojca Michała Walickiego, historyka sztuki, za jego działalność w Armii Krajowej.

W 1949 roku rozpoczął studia rusycystyczne na Uniwersytecie w Łodzi, zachęcony do tego przez rosyjskiego myśliciela Sergiusza Hessena, który w latach 1945–1950 był profesorem pedagogiki na Uniwersytecie Łódzkim. Po pierwszym roku studiów w Łodzi Walicki kontynuował je na Uniwersytecie Warszawskim. Wśród jego nauczycieli był między innymi profesor Marian Jakóbiec; uczęszczał też na zajęcia profesora Marka Fritzhanda, był również jednym z ostatnich uczniów profesora Władysława Tatarkiewicza, który, choć odsunięty od dydaktyki w 1951 roku,

nauczał prywatnie, udzielając zaliczeń respektowanych przez ówczesne władze akademickie.

Po ukończeniu studiów Walicki obrał karierę akademicką. Początkowo był związany z Uniwersytetem Warszawskim: doktoryzował się w 1957 roku, stopień doktora habilitowanego uzyskał w 1964 roku, tytuł profesora zaś — w 1972 roku. W latach 1958–1960 był pracownikiem Katedry Socjologii, następnie w latach 1960–1981 pracował w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, od 1960 roku jako adiunkt, od 1964 roku jako docent, a od 1972 roku już jako profesor.

W 1957 roku przystąpił do grona intelektualistów na Uniwersytecie Warszawskim, znanego jako „warszawska szkoła historii idei”. Wiodącymi postaciami tej grupy byli Leszek Kołakowski, Bronisław Baczko, Krzysztof Pomian i Jerzy Szacki. Brał także udział w pracach Klubu Krzywego Koła od początku jego powstania w 1955 roku. Od 1979 roku był aktywnym członkiem konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość”.

W 1960 roku po raz pierwszy opuścił kraj na dłużej. Dzięki stypendium Forda odwiedził wiele ośrodków akademickich w Stanach Zjednoczonych i Anglii, odbywając spotkania między innymi z Isaiahem Berlinem, Herbertem Marcusem i Zbigniewem Brzezińskim. W latach 1966–1967 oraz w roku 1973, na osobiste zaproszenie Isaiaha Berlina, Andrzej Walicki wykładał gościnnie w All Souls College w Oxfordzie. W roku 1981, zaledwie na dwa tygodnie przed wprowadzeniem stanu wojennego, Walicki ponownie opuścił kraj. Ten jego pobyt poza granicami kraju trwał dwie dekady.

W latach 1981–1986 piastował stanowisko Senior Research Fellow w zespole historii idei kierowanym przez Eugene’a Kamenkę na Australijskim Uniwersytecie Narodowym w Canberze. Od 1986 roku pracował w Zakładzie Historii na Uniwersytecie Notre Dame (Indiana, USA). Wykładał także na uczelniach w Austrii, Danii, Japonii i Szwajcarii; był między innymi wykładowcą w Uniwersytecie Stanforda w Kalifornii, Uniwersytecie Genewskim, Uniwersytecie w Ohio oraz w Woodrow Wilson Center w Waszyngtonie. W 1993 roku Andrzej Walicki został obywatelem Stanów Zjednoczonych. W 1994 roku otrzymał status członka-korespondenta Polskiej Akademii Nauk, od 1998 roku był jej członkiem rzeczywistym. Zmarł 20 sierpnia 2020 roku w Warszawie.

* * *

Przez całą karierę akademicką Walicki był przede wszystkim badaczem i pisarzem. Jego wielkim osiągnięciem było stworzenie szkoły studiów nad myślą rosyjską. Na Uniwersytecie Łódzkim pozostawił także grono uczniów. Jego wychowankami byli między innymi Włodzimierz Rydzewski, Janusz Dobieszewski, Andrzej de Lazari, Marian Broda, Justyna Kurczak i Marek Styczyński. Sprawował również opiekę naukową nad doktoratami w Australii i USA.

Liczba publikacji Walickiego obejmuje ponad 35 książek oraz kilkaset artykułów. Do jego najbardziej znanych prac należą: *Osobowość a historia. Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej* (Warszawa 1959), *W kręgu konserwatywnej utopii*.

Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa (Warszawa 1964), *Filozofia a me-sjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego* (Warszawa 1970), *Rosyjska filozofia i myśl społeczna. Od Oświecenia do marksizmu* (Warszawa 1973) — książka ta została znacznie poszerzona i wznowiona jako *Zarys myśli rosyjskiej. Od Oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego* (Kraków 2005), *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu* (Warszawa 1995) oraz *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii* (Warszawa 1996).

Walickiego zainteresowanie dla myśli, literatury, historii i polityki rosyjskiej znalazło także wyraz w jego pracy edytorskiej. Pełnił bowiem funkcję redaktora polskich wydań prac wielu myślicieli rosyjskich, w tym Wissariona Bielińskiego, Aleksandra Hercena, Mikołaja Czernyszewskiego, Jerzego Plechanowa, Sergiusza Hessena oraz rosyjskich narodników.

Do najbardziej znaczących publikacji Walickiego należą także prace, w których podejmował problematykę dotyczącą dziejów najnowszych Polski, w tym jej trudnego wschodniego sąsiedztwa. Jest wśród nich między innymi książka *Polska, Rosja, marksizm. Studia z dziejów marksizmu i jego recepcji* (Warszawa 1983). Do tej grupy jego prac należą także *Spotkania z Miłozsem* (Londyn 1985) — książka ta stała się następnie częścią publikacji pod tytułem *Zniewolony umysł po latach* (Warszawa 1993), *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne* (Warszawa 1991) oraz *Polskie zmagania z wolnością. Widziane z boku* (Kraków 2000).

Na szczególne podkreślenie zasługuje wielki wysiłek Walickiego w upowszechnianiu spraw polskich za granicą za pośrednictwem licznych publikacji w językach obcych oraz zatrudnienia w prestiżowych ośrodkach akademickich w wielu krajach. Walicki publikował swoje prace w języku polskim i angielskim. Jego książki przetłumaczono na język hiszpański, japoński, rosyjski, włoski i ukraiński. Brał także aktywny udział w polskim życiu publicznym jako obserwator zjawisk intelektualnych i politycznych; swoje komentarze publikował między innymi w tygodniku „Przegląd” i „Gazecie Wyborczej”.

Za swoje osiągnięcia na polu badań nad myślą rosyjską Andrzej Walicki otrzymał wiele nagród i wyróżnień; są wśród nich nagroda im. Alfreda Jurzykowskiego za książkę *Philosophy and Romantic Nationalism* (1983), nagroda Polskiej Akademii Nauk za *Zarys historii filozofii polskiej* (1983), nagroda Fundacji J.S. Guggenheima (1991), nagroda honorowa „Kowadło” — przyznawana przez wydawców krakowskiego czasopisma „Zdanie” (1995), nagroda specjalna tygodnika „Polityka” za książkę *Marksizm i skok do królestwa wolności* (1997), Międzynarodowa Nagroda Balzana w dziedzinie historii, wręczona mu przez prezydenta Republiki Włoskiej (1998) oraz liczne inne wyróżnienia.

Walicki miał także związki z wrocławskim środowiskiem akademickim. Jako student Uniwersytetu Warszawskiego był uczniem profesora Mariana Jakóbca, współzałożyciela polskiej powojennej rusycystyki i założyciela Szkoły Literaturoznawstwa Sławistycznego, której członkowie działali na Uniwersytecie Wrocławskim i w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu. Współpracował również z uczonymi Instytutu Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego. W 2008 roku w czasopiśmie wydawanym przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego — „Studia Phi-

losophica Wratislaviensia” — opublikował obszerny artykuł poświęcony rosyjskim inspiracjom liberalnych idei Isaiaha Berlina.

Jako uczeń Berlina i zwolennik teorii sprawiedliwości rozumianej jako bezstronności w swoich badaniach naukowych nad liberalizmem Walicki obszernie i przekonująco argumentował na rzecz liberalnego pluralizmu. Krytykował również wnikliwie jego odmiany, określane przezeń mianem dogmatycznych. Sformułował zwłaszcza szereg argumentów przeciwko pojmowaniu kategorii wolności jako realizującej się w całej pełni wyłącznie w sferze wolnego rynku oraz przeciwko tezie, iż największym zagrożeniem dla ludzkiej wolności jest państwo o charakterze interwencjonistycznym. Jego badania z zakresu historii idei liberalizmu przekonująco wykazały, że punktem wyjścia tradycji liberalnej nie była wyłącznie walka przeciwko wszechwładnemu państwu o swobody w obszarze ekonomicznego gospodarowania, lecz walka o wolność religijną i wolność sumienia oraz związaną z tymi swobodami wolność słowa i dobrowolność stowarzyszeń. Wykazywał także, że kolejnym etapem rozwoju emancypacyjnych zadań liberalizmu była walka z kolektywistycznym tradycjonalizmem, przebiegającym postać przymusowej przynależności do rozmaitych, organicystycznie rozumianych i budowanych grup, które swoim członkom wyznaczały ściśle określone role społeczne, plany życiowe i rytuały obyczajowe. Wbrew oponentom racjonalistycznej i konstruktywistycznej tradycji w myśli liberalizmu wykazywał, że scentralizowana władza państwowa, działająca w racjonalny i demokratycznie kontrolowany sposób na rzecz unifikacji praw i oceniająca jednostki z punktu widzenia uniwersalnie rozumianych kryteriów, stanowiła na pewnym etapie ważnego sojusznika liberalizmu w jego emancypacyjnych zadaniach. Biurokratyzacja państwa, której dokonała racjonalistyczna i konstruktywistyczna tradycja liberalna, stanowiła narzędzie wyzwolenia jednostek spod niekontrolowanej władzy zamkniętych wspólnot lokalnych, stanowych, klanowych, zawodowych i wyznaniowych. Wskazywał również na silną rolę nurtów społeczno-egalitarnych w ramach liberalizmu, które przyczyniały się do wdrażania rozwiązań społecznych o charakterze redystrybucyjnym, sprzyjającym stabilizowaniu systemu społeczno-politycznego, nie prowadząc zarazem do zaburzeń jego rozwoju i nadając mu większą racjonalność, a tym samym odgrywając silniejszą katalaktyczną (inkluzywną) rolę niż sam wolny rynek w interpretacjach neoliberalnych.

W jednej z jego ostatnich książek, *O inteligencji, liberalizmach i o Rosji* (Kraków 2007), dominują trzy wątki. Pierwszym jest krytyczna ocena doktryny liberalizmu. Drugim kwestia Rosji jako problemu politycznego postrzeganego z perspektywy polskiej. Podobnie jak we wcześniejszych publikacjach w książce tej krytycznie oceniał postrzeganie i rozumienie Rosji przez polskie elity polityczne. Zagadnieniem trzecim są dzieje inteligencji polskiej oraz roli społecznej, jaką odegrała ona w odniesieniu do głównych problemów kraju, zwłaszcza w okresie pierwszych dwóch transformacyjnych dekad niepodległej Polski. W książce tej Walicki argumentował, że obecna, dominująca w Polsce percepcja Rosji wywarła bardzo niekorzystne skutki na strategiczne założenia polityki Rzeczypospolitej Polskiej w stosunku do Rosji i doprowadziła do zagrożenia dla realizacji polskich interesów w relacjach

międzynarodowych zarówno na płaszczyźnie Unii Europejskiej, jak i na płaszczyźnie stosunków atlantyckich.

Na podstawie studiów nad różnymi aspektami bogatej myśli rosyjskiej, a także na podstawie badań polskiego pojmowania Rosji Walicki twierdził, że Polska winna zaprzestać postrzegania Rosji jako trwałego historycznego wroga, siebie samej zaś jako obciążonej cywilizacyjnym zadaniem obrony Europy przed zagrożeniem rosyjskim. Argumentował, że Polska winna dostrzec możliwość traktowania Rosji jako rezerwuaru sił mogących wzmocnić zarówno Europę, jak i Polskę. Powinna jednocześnie przyjąć na siebie zadanie budowy mostów między Unią Europejską a Rosją, które są niezbędne dla ujawniających się w samej Rosji tendencji okcydentalizacyjnych.

Walicki sformułował szereg argumentów zwłaszcza na rzecz konstruktywnego rozwoju i poszerzania udziału Polski we współpracy gospodarczej między Rosją i Niemcami oraz pozostałymi krajami europejskimi. Pozwoliłoby to według niego skierować energię Niemiec ku ekspansji gospodarczej, co byłoby korzystne dla Polski zarówno pod względem ekonomicznym, jak i w kwestii wzrostu siły politycznej państwa polskiego. Prowadziłoby to także do wzrostu sympatii propolskich zarówno w Rosji, jak i w Niemczech oraz w konsekwencji do wygaszenia niemieckich roszczeń rewindykacyjnych wobec Polski. Jednocześnie Walicki uważał, że te geostrategiczne cele, możliwe do uzyskania przez Polskę w wymiarze państwowym i kontynentalnym, mogą zostać zrealizowane pod warunkiem oparcia stosunków polsko-rosyjskich na zasadach wzajemnego poszanowania i minimalnego zaufania. Warunkiem wstępnym tej przemiany, która w dobie kryzysu cywilizacji zachodniej mogłaby odegrać życiodajną rolę w skali zarówno lokalnej, jak i globalnej, jest uwolnienie polskiego rozumienia Rosji od jednostronnie negatywnych skojarzeń, ahistorycznych stereotypów oraz od absolutyzacji racji polskich w dialogu polsko-rosyjskim.

Szczególnie ważkim aspektem nie tylko tej książki, ale i całego dorobku Walickiego są jego refleksje dotyczące stanu polskiej inteligencji zarówno przed, jak i po przełomie z 1989 roku oraz całościowa ocena jej zaangażowania na rzecz transformacji kraju w mijającym dwudziestoleciu historii Polski. Jako historyk idei Walicki formułował klarowne i przekonujące argumenty przeciwko tezie, iż polska inteligencja nazbyt pochopnie zrezygnowała ze swojej dotychczasowej roli, polegającej na rozpoznawaniu potrzeb i zagrożeń dla bytu narodu, i że zdradziła swoje powołanie wskutek solidaryzowania się z roszczeniowymi postulatami ludzi ubogich i marginalizowanych przez gospodarkę opartą na zasadach nieskrępowanego regulacji rynku.

Wykazywał, iż prawdziwa jest teza odwrotna, a mianowicie, że w warunkach transformacji społeczno-politycznej inteligencja polska zrezygnowała z kontynuacji swojej społecznikowskiej misji, która legła u początków jej etosu społecznego. Zbyt łatwo porzuciła ona swój tradycyjny obowiązek wspierania jednostek słabszych społecznie i opowiedziała się za rozumieniem ładu społecznego, który pod wieloma aspektami nosił cechy darwinizmu społecznego, głoszącego redukcję rozumienia wolności liberalnych do swobód ekonomicznego gospodarowania. Wskutek tego

doszło w społeczeństwie polskim do nowych form wykluczeń społecznych. Negatywnie oceniał fakt, że wśród polskiej inteligencji zapanował bezkrytyczny pogląd, że walka o minimalny status ekonomiczny jest przejawem archaicznych i niemożliwych do realizacji celów emancypacyjnych o charakterze socjalistycznym. Wykazywał, że przemiana w rozumieniu zadań społecznych polskiej inteligencji, a także transformacja jej etosu były w głównej mierze skutkiem akceptacji przez polskie elity wypaczonego i jednostronnego rozumienia liberalizmu; był bardzo krytyczny wobec tego, że przedmiotem polskich interpretacji i przyswojeń tej doktryny były jej skrajnie neoliberalne wersje i ubolewał nad tym, niemal całkowicie pomijano dorobek liberalizmu brytyjskiego z połowy XX wieku, podkreślającego społeczne i egalitarne rozumienie zadań polityki.

Dorobek intelektualny Andrzeja Walickiego jest rzetelnie ugruntowany i wsparty dogłębną, erudycyjną argumentacją historyczną i filozoficzną. Jego osiągnięcia są świadectwem wielkiego znaczenia metod historii idei, stosowanej przezeń do obszarów o żywotnym znaczeniu dla rozwoju społeczeństwa polskiego. Nade wszystko jednak jego osiągnięcia naukowe są świadectwem odwagi jego myślenia i zdolności do przeciwstawiania się dominującym opiniom.